

Sätra brunn i en Salapojkes sinne och minne

Av Bengt Thelin

*I barndomens ängder
stå blomstren i mängder
var gång som jag drömmer mig dit.*

Dessa rader ur en sentimental trettioalsschlagertonar fram ur det förflutna, när frågan väcks om ett bidrag till Sätra brunns jubileumsskrift. För visst framstår för mig, som född och upp-vuxen i Sala, Sätra som ett blomster i rabatten av barndoms-minnena från tjugotalets slut och trettioalets början. Att sedan åtskilliga upplevelser av Brunnen även från långt senare tider och av annorlunda art finns lagrade i minnet är en annan historia, som inte kan göra anspråk något som helst utrymme i en skrift av det här slaget.

Noga taget gäller detta omdöme även sidorna nedan. Ty även de handlar om det privat och subjektivt upplevda, som det är nära nog förmätet att förmedla till andra. De är utan dramatik och spänning och av ytterst ringa »brunnshistoriskt« värde. Men möjligen förtjänar de sin plats som en liten tids-bild av småborgerlig idyll där Sätra brunn finns i fonden. Och så börjar förstås detta upplevda bli åldrat. Jag är född 1923 och det finns ju något som kallas antikvärde. Men kanske vore af-fektionsvärde – något högst personligt – en mer adekvat be-nämning. Därmed nog med inledande ursäkter och försvar!

Salabygdens båda attraktioner

I Sala med omnejd fanns i min barndom två platser som gav en del berömmelse och attraktion åt den då som nu ganska sovande staden. Den ena var förstås Silvergruvan som gjort den lilla orten vid Sagån, på gränsen mellan slättbygd och bergslag, ryktbar. Den finns ju dessutom i historieböckerna. Men trots att bilturismen så smått börjat komma i gång omkring 1930 var PR-sinnet hos stadens fäder inte alltför utvecklat. Inga tydliga skyltar visade vägen till gruvan. På tidigt trettio-tal hörde jag berättas om en elegant bil med privatchaufför och en kvinnlig passagerare som hade svårt att hitta dit, varför de bad en man de mötte om hjälp. Sedan de fått en vägbeskrivning räckte damen fram en tvåkrona men fick ett artigt »nej tack!« till svar. Mannen var stadens borgmästare på promenad. Jag minns att den som berättade tyckte det var konstigt att den fina damen inte fattat att den hon talat med också var av »finare sort«, en som man inte gav allmosor. Men detta var i arbetslöshetens och tiggandets tid.

Gruvans ryktbarhet kom f.ö. från 1937 att överträffas av den s.k. Salaligan med många rån och mord på repertoaren, och staden blev snabbt beryktad i stället för ryktbar. För flera år framåt kunde man inte vistas utanför hemorten, vare sig som scout på läger eller nyinryckt rekryt i Uppsala, utan att få den retsamma frågan: »Är du med i Salaligan?« På det kunde jag sanningsenligt svara nej! Men jag umgicks förstås mycket i en familj där hembiträdet »polade« med en gosse, som sedan visade sig vara en av ligans mer prominenta medlemmar!

Den andra platsen som bidrog till att göra Sala litet känd i landet var Sättra brunn. Men om Brunnens långa kultur- och medicinhistoriskt intressanta bakgrund hade väl Salaborna själva inte mycket kunskap. I skolan lärde vi oss inget om Brunnen och det tog många år innan jag själv hörde namnet Samuel Skragge nämnas. Men Sättra var ändå ett begrepp för Salaborna, en plats man kände till, och för många ett omtyckt utflyktsmål. Man kom med cykel, buss eller bil för att vederkvickas av hälsans vatten, dricka kaffe i Brunnsparkens rofyllda svalka och titta på främmande folk och åldriga hus. Och så fanns det en dansbana där också!

Hur mycket de kulturaktiviteter i form av amatörteater och konserter i Brunnskyrkan och Societessalongen som utnyttjades av folk i Sala är svårt att säga. Själv minns jag en kyrkokonsert med en ung Sigurd Björling och hur han frackklädd och leende efter konserten tog emot de beundrande damernas applåder och blommor på kyrktrappan. Sigurd Björling var en trägen gäst på Brunnen och f.ö. släkt med den gamle organisten i Sala med samma efternamn, som enligt småstadsskvallret spelade wienervalser och annat profant på kyrkorgeln när han var ensam i templet. Hade han gjort det även vid andra tillfällen, kanske besöksfrekvensen i kyrkan varit större.

Kontakterna gick naturligtvis även i den andra riktningen – från Brunnen till staden. Sala var närmaste stad och jag förmodar att köpmännen där hade en del glädje av sådana brunns-gäster som hade möjlighet att resa in för att handla eller som beställde ut varor med bussen. Om det alltid lördagsöppna Systembolaget hade någon glädje av Sättagäster som önskade sig ett starkare järn än det brunnsvattnet innehöll, undandrog sig den tompaveförsäljande tioåringens reflektion.

Gruvan var förmodligen också ett besöksmål för mer rörliga brunns-gäster. Kanske också sommarserveringen Måns Ols vid Långforsen och möjligen Folkets park, där det ibland spelades teater och operett. Kanske fanns någon badgäst som smitit från grötlunken i publiken då man en kväll gav Ökensången. I så fall fick hon eller han lyssna till den lyriske tenoren Folke Andersson, där han, för sin litenhets skull uppklättrad på en låda, sjöng: Finns blott i din trädgård en blomma... Däremot var det besvärligt för den filmsugne badgästen. Stadens båda biografer var stängda sommartid!

En del samarbete och kontakter förekom givetvis mellan Brunnen och det ännu odelade lasarettet, där den redan i livstiden legendariske doktor Hedlund var chef. Men om detta finns nog både dokument och personliga minnen bevarade som kan komma fram i annat sammanhang.

Slutsatsen av de här funderingarna är att Brunnen var viktigare för Sala än Sala för Brunnen. Mer än Sala betydde nog f.ö. Västerås för dem som tillbringade några sommarveckor vid Sätra.

Sätra brunn – en familjetradition

I mitt föräldrahem intog Sätra brunn en självklar plats. Min mormor, som avled 1925 och var bondmora från Tärna socken, hade varit patient där några somrar åren efter första världskriget. Efter vad som berättades upplevde hon Brunnen som en glimt av Paradiset självt. Så gjorde också min mor, som vistades på Sätra en eller ett par somrar vid trettioalets början och även fick vara där flera sejourer på sin ålderdom. På Sätra brunn tillbringade hon sin sista dag i livet.

Min far tillhörde de relativt få i Sala som redan vid slutet av 20-talet hade bil. Det berodde på hans anställning vid Västmanlands läns hushållningssällskap med ansvar för täckdikningsprojekten i socknarna inom en vid cirkel runt Sala. I familjen fanns det främst två mål för sommarens söndagsutflykter; det ena var sjön Silvköparen – Olov Jons sade vi på den tiden – norr om Sala på vägen mot Avesta; det andra var Sätra brunn. Avståndet var detsamma, ungefär en mil – eller tre à fyra fjärdingsväg, för att nu använda det längdmått min mor på den tiden fann mera naturligt än mil och kilometer.

Båda platserna hade sina behag, men i Silvköparen kunde man bada. På Sätra brunn fanns å andra sidan mer att titta på. Möjligen förmedlade åsynen av de många patienterna i parken hos pojken en aning och ett begrepp om sjukdomens och ålderandets villkor. Vid Sätra fanns dock ingen sjö och han tyckte nog trakten var torr – trots namnet och trots att det kallades badanstalt! Det hjälpte inte stort att det talades mycket om bad och badtider. Men visst dök väl den tanken någon gång upp hos honom att det kunde varit spännande att få vältra sig i gyttja.

Inte heller tänkte han väl så mycket på att vatten kunde brukas till annat än att simma i, att det vatten som fanns i Sätra var både underjordiskt och undergörande. Att dricka av det var dock litet spännande. Det gjorde man ur en järnskopa som hängde i en kedja i Brunnhuset. Kanske finns den fortfarande kvar. Rädslan för bakterieblandning tycktes inte ha varit alltför påträngande hos de törstiga!

Men förresten *fanns* det öppet vatten på Sätra, även om det varken lämpade sig som dryck eller badbassäng. Jag tänker på

Karpdammen utanför Brunnshuset. Eller var det en branddamm - eller både och? I den kunde barkbåtar segla. Och från den har jag mitt starkaste SätRARbarndomsminne, nämligen ett krig mellan röda och vita i ett friluftsdrama framfört av personalen. Spjut och pilar ven, bössor knallade, stridsrop ljud och krigarna brottades och – bäst av allt – trillade i dammen! Martinéernas indianfilmer var inget mot detta, för här var det ju levande människor som stred!

Högt uppe på berget

Liksom vid Silvköparen fanns någonstans i Brunnens närhet ett skogsparti med en bergknalle. Där höll vi oftast till vid våra söndagsutflykter. Jag kan fortfarande ana barrskogsdofTen. Då bredde min mor ut filten och den vita duken och kokade kaffe på fotogenköket, och där tog min far sin middagslummer med gårdagens Sala Allehanda över huvudet. För egentligen var han inte så förtjust i söndagsutflykter. Varje dag under sommarhalvåret var han ju ute och »skavde på vägarna«, som han uttryckte det, för sitt arbetes skull. Så det var bra att både SätRA och Silvköparen låg relativt nära. Bergknallens branta sida lämpade sig fint för spännande klättring. Var den ligger vet jag inte nu, men jag skulle gärna se platsen på nytt. Fast å andra sidan – barndomens backar och berg blir små när man återser dem som vuxen. Kanske lika bra att minnet får råda.

En bit därifrån fanns en öppen plats, där det spelades friluftsteater. Jag kommer ihåg att jag förundrades över ett konstigt hus som bara hade en framsida och ett tak. Så småningom lärde jag mej att det kallades kuliss. Ett svagt minne har jag också av en föreställning av Värmlänningarna. Vilka som medverkade vet jag inte. Men de som spelade Anna och Erik kan ha varit Dagmar Grill och Louis Condé. Arkiverade program, om sådana finns, skulle säkert ha åtskilligt att berätta om den nog så viktiga underhållningsdetaljen på SätRA brunn.

Professorn

Kanske var det på SätRA brunn som klassbegreppet började stå klart för tioåringen. Han lärde sig att gästerna var indelade i klasser, inte efter ålder som i skolan, utan efter vad de betalade

för vistelsen. De bodde i olika hus och åt i olika matsalar. Första klassens matsal var avsedd för de »fina« tanterna och farbröderna. Och där åt »Professorn«, David Holmdahl, aktad som en halvgud av gästerna.

Jag såg honom någon enstaka gång, reslig och smärt, klädd i ljusa byxor och blå kavaj, i spetsen för grötunken. Men även vid något tillfälle när han gick med snabbare steg och hoppade över ett staket i stället för att använda grinden. Kanske var det för att stimulera patienterna och ingjuta hopp hos rörelsehämmade reumatiker. Långt senare fick jag av medicinstuderande kamrater höra hur stolt anatomiprofessorn var över sin vidvinklade bröstkörg.

Beundrad var han av alla gäster enligt vad jag minns att jag hörde som liten. För det var ju om Professorn och hans nätta fru, om sköterskor, »massöser« och »massörer« och baderskor som tanterna och farbröderna talade när de möttes på grusgångarna eller vid de små kafferepen där gossen någon gång satt med vid bordet och lyssnade, glad åt sin Pommac. Professorn representerade överheten och stolt var jag när min far vid ett par tillfällen berättade att han samtalat med Professorn om något täckdikningsprojekt på Brunnen. Tänka sig – min pappa hade kontakt med en professor från Uppsala!

Det närmaste småborgarbarnet annars kom lärdomens bärare var vid åsynen av lärarna vid samrealskolan som låg alldeles intill barndoms hemmet. De antogs vara inte blott lärda utan även ädla – en självklar följd av deras bokliga bildning. Skolans båda adjunkter var högst i rang och utom rektorn de enda akademikerna. Så småningom blev de mina lärare och ingen skugga må falla över dem. Men doktor var den titel som borde brukas om och till dem.

Fast vad var detta jämfört med Professorn, som ju dessutom var en riktig doktor, en som botade sjuka. Och som – viktigast av allt – behövde kunnande och råd av min pappa fast hans titel bara var dikningsförman. De blev ju nästan som kolleger Professorn botade Sättra brunns sjuka människor och min pappa dess vattensjuka åkrar!

Det fanns en överhetsperson till, som ingav respekt, nästan litet rädsla. Det var brunnsmästaren. Han var ganska liten men såg barsk ut. Och så hade han en grönaktig uniform och

en skärmmössa med en blänkande mässingsfront som det stod Sättra brunn på, eller möjligen Brunnsmästare. Jag såg honom oftare än Professorn och även med honom hade min far en del att göra i tjänsten. Troligen var det uniformen som ingav den överdrivna respekten och säkerligen var han en hedersman. Något negativt om honom nådde aldrig pojken öra.

Hur kommer det sig att de här barndomsintrycken gått så lätt att skrapa fram ur förrådet av minnen från det längst förflutna? Sannolikt beror det på ljuset som skimrar från dem. Det känns bra att den gamla Brunnen finns kvar och att man inte nödgas säga att där den låg ligger berghällen bar. Den är förvisso ett levande blomster i min barndoms ängder och värd tacksamhetens tankar och helhjärtade hyllning.